

**VÄRLDSKONCERNEN FACIT OCH
INDUSTRIKÖPINGEN ÅTVIDABERG**
1920-tal – 1970-tal
Svante Kolsgård

Världskoncernen Facit och industriköpingen Åtvidaberg 1920-tal – 1970-tal

Svante Kolsgård

Det sena 1910-talets turbulenta utveckling för Åtvidabergs Förenade Industrier drabbade företaget hårt. Första världskriget och särskilt utvecklingen i Ryssland medförde att viktiga positioner på den utländska marknaden förlorades. De interna stridigheterna inom Åtvidabergsföretaget med utmanövrerandet av baron Theodor Adelswärd 1918 förvärrade krisen. Efter konkurs och rekonstruktion utvecklades det nya AB Åtvidabergs Industrier till en världskoncern, med dotterbolaget AB-Facit som flaggskepp. Bruksorten Åtvidaberg förändrades till ett modernt industrisamhälle, men med en till stor del bibehållen patriarkal struktur.

Den ericssonska eran

Problemen från åren kring 1920 medförde att företaget tvingades i konkurs 1922, men samma år drev Sydsvenska Banken igenom en rekonstruktion och AB Åtvidabergs Industrier bildades. Som verkställande direktör utsågs Elof Ericsson. Härmed inleddes en ny period i såväl företagets som samhällets historia – den ericssonska eran. Elof Ericsson kom att snabbt bygga upp en kraftfull position i Åtvidaberg, vilken i hög grad kan jämföras med bruksbaronerna Adelswärd. Det gamla brukssystemet levde till stor del kvar – nu under nypatriarkalt styre. Den gamla bruksandan transformerades till en modern och tidstypisk företagsanda, där de anställdas fritid, inte minst olika idrottsliga aktiviteter och festliga arrangemang var viktiga inslag. Fest och fotboll kompletterade den bild av det framgångsrika och idylliska industrisamhället Åtvidaberg som spreds genom företagets reklam och i tidningsartiklar under mellankrigstiden.

Den nytillsatte disponenten för Åtvidabergs Industrier, Elof Ericsson. Bilden är tagen vid en säljkonferens 1927. Foto Johan E. Thorin.

I det rekonstruerade Åtvidabergsföretaget kom ett mindre företag i Solna vid namn AB Facit att flyttas till Åtvidaberg. AB Facit tillverkade räknemaskiner. Facitmaskinen kom till att börja med att ingå som en mindre del i en ambition att bredda produktsortimentet, tillsammans med bl.a. parketttillverkning med tillhörande bonvax, trästommar till lastbilskarosser, trädetaljer till kylskåp, radiolådor och butiksinnredningar. Produkter till kontor dominerade dock tillverkningen. Vid sidan av kontormöbler vidgades sortimentet även till att bland annat omfatta blanketter och möbelpolityr.

Som andra samtida räknemaskiner manövrerades Facitmaskinen genom inställning av olika spakar. Detta system vidareutvecklades av Karl Rudin i början av 1930-talet, där tangenter ersatte spakarna. Dessa nya räknemaskiner blev en stor försäljningsframgång för AB Åtvidabergs Industrier, även på exportmarknaden. ”Hela världen räknar svenskt” lød en typisk annons från företaget i slutet av 1930-talet.

Genom köp av andra företag som Halda i Svängstad 1938 och AB Original-Odhner 1942 utvidgades produktionen av kontormaskiner

Facit T, räknemaskin som manövrerades med tangenter i stället för spakar. Bild Facitarkivet.

till att också omfatta skrivmaskiner och additionsmaskiner. 1943 förvärvades även Överums bruk, främst i syfte att kunna nyttja brukets stora skogsinnehav och 1951 kom Svenska Möbelfabrikerna i Bodafors att tillhöra Åtvidabergskoncernen.

Världskoncernen och industrimönstersamhället

Efterkrigstidens första 20 år medförde en synnerligen gynnsam utveckling för AB Åtvidabergs Industrier. Elof Ericsson överlämnade 1957 VD-stolen till sonen Gunnar Ericsson, som blev ledare för en världskoncern med agenter och dotterbolag i 130 länder. I början av 1960-talet var 8 000 anställda inom koncernen, varav 1800 i Åtvidaberg.

Dotterbolaget AB Åtvidaberg-Facit hade nu uppnått en helt dominerande position inom koncernen, vilket medförde att AB Åtvidabergs Industrier 1965 ändrade namn till Facit AB.

Ett par år tidigare, i september 1963, firade Åtvidaberg 550-årsjubileum. Men det var inte bara den långa industriella traditionen från tiden för Erik av Pommerns privilegiebrev till bergsmännen 1413 som lyftes fram. Journalister från ett 50-tal svenska och omkring 25 utländska tidningar hyllade framförallt företaget AB Åtvidabergs Industrier och industriorten Åtvidaberg. Bilden av Åtvidaberg som det goda industrimönstersamhället i välfärdsstaten Sverige hade varit ett genomgående tema i tidningsartiklar och radioreportage sedan 1940-talet och direktör Gunnar Ericson framställdes som ”en modern industrichef av internationellt snitt”.

Gunnar Ericsson, modern industriledare. Foto Ekström.

Nu var det inte bara AB Åtvidabergs Industrier som svarade för den expansiva utvecklingen inom samhällets näringsliv. ÅSSA, som tillverkade signalsystem, spårväxlar och annat järnvägsmaterial, Armaturfabriken, Forsaströms Kraft AB samt baroniets sågverksrörelse bidrog till bilden av ett välmående industrisamhälle. Utvecklingen speglades tydligt i samhällets befolkningstillväxt, som ökade kraftigt från och med 1940-talet. Behovet av bostäder möttes främst genom en ny fas av egnahemsbyggande, bland annat när området Villahagen införlivades med stadsplanen 1945. Den åtvidabergska versionen av en trädgårdsstad bestod och vidareutvecklades – från och med 1947 i form av köping.

Socialdemokrati, fackföreningsrörelse och näringsliv i samverkan

Som i många andra bruksorter, vilka förvandlades till industrisamhällen under 1900-talet, levde en patriarkal struktur länge kvar. Ledningen för ett dominerande företag utövade stort inflytande på den kommunala politiken oftast i samverkan med en stark lokal socialdemokrati. Även den lokala fackföreningsrörelsen såg företagsledningen mera som en samarbetspartner än en motståndare. Ideologiska meningsskiljaktigheter tonades ner. Man var alla ”delar av samma familj”, där industrisamhällets bästa var ledstjärnan. Redan vid tiden för det demokratiska genombrottet åren kring 1920 inleddes ett mångårigt socialdemokratiskt innehav av den kommunalpolitiska makten i Åtvidaberg. Relationerna till ledningen för AB Åtvidabergs Industrier blev snabbt mycket goda.

En kommunal tjänsteman gav i en intervju följande bild av förhållandet mellan köpingen och det stora företaget: ”I Åtvidaberg lades kommunens femårsbudget efter Facits femårsplaner. Det var Facits flerårsbudget som styrde kommunens planering av bostäder, skolor och sånt”.

Åtvidabergs Industri AB fabrikskomplex i centrala Åtvidaberg 1955. Foto Alrik Agerbo.

Fram till slutet av 1960-talet, då Facitkrisen störde bilden av ett idogt idealsamhälle i folkhemmet, präglades den kommunala politiken i Åtvidaberg i mycket hög utsträckning av samförståndsanda mellan storföretag, fackförening och socialdemokrati. Oppositionen från vänsterhåll var obefintlig och de borgerliga partierna anslöt sig till samförståndspolitiken.

Vid jubileet 1963 uttryckte hedersgästen prins Bertil en tidstypisk syn på industriorten Åtvidaberg som "...ett vackert exempel på perfekt samspel mellan näringsliv och samhälle".

Facitkrisen

Ännu vid mitten av 1960-talet fanns få hot mot Facits starka position inom kontorsmaskinsbranschen. Expansionen från det framgångsrika 1950-talet fortsatte. Facit höll visserligen i huvudsak fast vid tillverkning av mekaniska kontorsmaskiner, men visade också intresse för den nya elektroniska tekniken. Ett betydande arbete hade även genomförts för att få med Facit i den tidiga dataåldern. Koncernen höll på att etablera sig på nya viktiga marknader, bland annat i östra Europa. I Sverige köpte Facit genom en snabb affär 1966 upp konkurrenten Addo. I Åtvidaberg planerades för en nya stor och toppmodern fabriksanläggning för 1700 arbetsplatser vid Örsätter strax utanför samhället.

Sammanslagningen av Facit och Addo blev omskrivet i pressen. Ur Östgöta Correspondenten 7/7 1966.

1966 bröts den mångåriga positiva trenden för koncernens ekonomiska utveckling. Gunnar Ericsson medgav för pressen att Facit kände av "det kärvarare klimatet" inom branschen. Under 1960-talets sista år nådde stora delar av verksamheten åter god lönsamhet. 1970 beskrev den nye VD:n Lennart von Kantzow orderstocken som "den största i koncernens historia". Facit sysselsatte 14 000 personer varav 3 500 i utlandet. Endast ett år senare blev emellertid krisen uppbar och hösten 1972 såldes hela koncernen till Elektrolux – en chockartad utveckling för många Facitanställda.

Många har studerat och uttalat sig om Facitkrisens orsaker men knappast ur ett helhetsperspektiv. Bland orsakerna till Facits snabba tillbakagång har främst kvarhållandet vid den äldre mekaniska tekniken framhållits. Försöken att hänga med i den elektroniska utvecklingen misslyckades. De ekonomiska satsningarna inom främst japanska företags utvecklingsavdelningar var enormt mycket större än Facits. Det låga löneläget i Japan stärkte ytterligare den japanska konkurrenskraften på

världsmarknaden. Andra har framställt köpet av Addo som ett kostsamt fiasko, där istället för att rationalisera, så kom Addo och Facit att fortsätta att fungera som konkurrenter fast inom koncernens ramar. Facits interna ledningsproblem har också betonats. Främst har motsättningar inom koncernstyrelsen och mellan styrelsen och företags ledning framhållits, vilket inte minst illustrerades av avskedandet av VD Lennart von Kantzow. Facitledningen har även ansetts förblindad av de exceptionella och kontinuerliga framgångarna från tidigare år och skulle därför ha haft svårt att inse och bemöta den uppkomna krisen. Fortfarande återstår emellertid en hel del forskningsinsatser innan en mer övergripande bild av Facitkrisen kan presenteras.

Facits utställning i Kina 1972 gav en bild av positiv framtidstro.
Foto Facits arkiv.

Åtvidaberg efter Facit

Under den dramatiska hösten 1972 befarade många att effekterna av Facits försäljning till Elektrolux skulle bli förödande för samhället Åtvidaberg. Skulle det lokala näringslivet lamslös? Många Facitanställda hade investerat i eget villaboende. Kunde dessa familjer bo kvar i eget hus? Var det en modern form av bruksdöd som stod för dörren? Visst uppstod problem. Lägenheterna i det nyuppförda bostadsområdet Eksätter, planerat för anställda vid ett expanderande Facit, blev svåra att hyra ut. Men någon massförsäljning av villor inträffade ej. Kommunala politiker och tjänstemän hade redan innan Facitkrisen blev uppenbar börjat planera för framväxten av ett mer differentierat näringsliv, bland annat genom bildandet av Åtvidabergs Industribyggen. Industrisamhället Åtvidaberg drabbades inte av den moderna varianten av bruksdöd, men med Facitkrisen i början av 1970-talet dog stora delar av den gamla bruksstrukturen ut.

Besiktning vid det nya, moderna bostadsområdet Eksätter 1968. Foto Alrik Agerbo.

Svante Kolsgård är lärare i historia vid Linköpings universitet

Referenser

Diverse material rörande reklam, Åtvidabergs 550-årsjubileum m.m. Facit AB:s arkiv. Facettens arkivdepå.

Ekholm F, *Från koppars till trä och järn. Några blad ur Åtvidabergs historia.* 1947.

Ekholm F, Åtvidabergs köping. I *Sveriges bebyggelse*. Red J Sahlgren. 1951.

Lunner E, *Framtidsbygget som var förgäves – bostadspolitik och företagsexpansion hand i hand i bruksmiljön Åtvidaberg 1963-1971*. Opublicerad C-uppsats i historia. Linköpings universitet. 1999.

Med Facit i hand. En reportagebok om ett familjeföretags uppgång och fall. Red. B. Torekull. 1982.

Samuelsson K, *Facit av ett industriellt mönstersambälle. En studie över hur relationen mellan AB Åtvidabergs Industrier och samhället Åtvidaberg samt mellan företagsledningen och de anställda skildras i olika medier under tidsperioden 1957-1963*. Opublicerad C-uppsats i historia. Linköpings universitet. 2001.

Åtvidabergs historia. Red. S. Hellström. 1983.

Östgöta Correspondenten 7 – 16 september 1963.